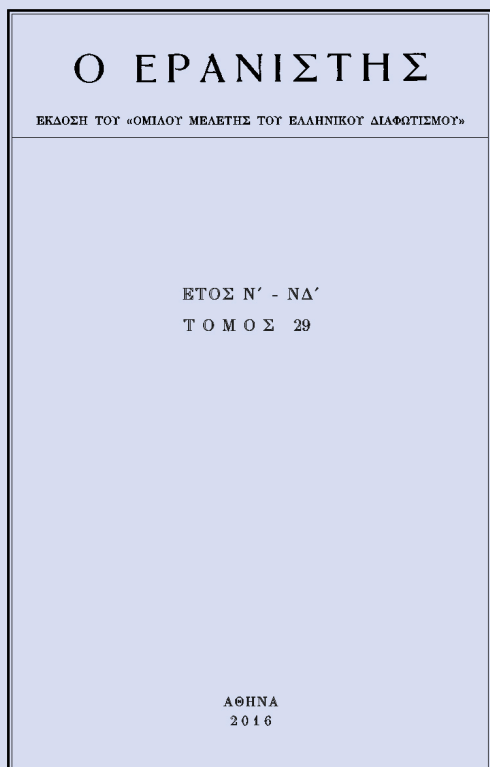

The Gleaner

Vol 29 (2016)

Ένα αγγελτήριο της κηδείας του Αδαμάντιου
Κοραή σταλμένο στον Karl Benedikt Hase

Βασίλειος Ν. Μακρίδης

doi: [10.12681/er.21100](https://doi.org/10.12681/er.21100)

Copyright © 2019, Βασίλειος Ν. Μακρίδης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Μακρίδης Β. Ν. (2019). Ένα αγγελτήριο της κηδείας του Αδαμάντιου Κοραή σταλμένο στον Karl Benedikt Hase. *The Gleaner*, 29, 325–329. <https://doi.org/10.12681/er.21100>

ΕΝΑ ΑΓΓΕΛΤΗΡΙΟ ΤΗΣ ΚΗΔΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΥ ΚΟΡΑΗ ΣΤΑΛΜΕΝΟ
ΣΤΟΝ KARL BENEDIKT HASE

ΤΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ τοῦ Ἀδαμάντιου Κοραῆ (6 Ἀπριλίου 1833) στὸ Παρίσι εἶναι γενικῶς γνωστὰ καὶ ἔχουν ἀποτελέσει ἤδη ἀντικείμενα διαφόρων μελετημάτων. Ἀρκετὰ στοιχεῖα εἶχε ἀναφέρει ἀρχικὰ ὁ βιογράφος τοῦ Ἀνδρέας Μάμουκας,¹ ἐνῶ ὁ Σπυρίδων Λάμπρος εἶχε γράψει γιὰ τὸν τάφο τοῦ Κοραῆ στὸ νεκροταφεῖο τοῦ Montparnasse στὸ Παρίσι, τὸν ὁποῖο καὶ εἶχε ἐπισκεφθεῖ.² Ὁ Πολυχρόνης Ἐνεπεκίδης εἶχε ἐπίσης παρουσιάσει πολλὰ συμβολαιογραφικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Κοραῆ ἀπὸ ἀρχεῖα τοῦ Παρισιοῦ,³ ἐνῶ ὁ Ἐμμανουὴλ Φραγκίσκος ἀργότερα ἐξέτασε λεπτομερῶς τὸ ὅλο πλαίσιο τῶν γεγονότων πρὶν καὶ μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Κοραῆ, τὸ ρόλο τῶν διαφόρων Ἑλλήνων ἀπὸ τὸν στενὸ του κύκλο, τὰ σχετικὰ μὲ τὴ διαθήκη του καθὼς καὶ τὴν τύχη τῆς βιβλιοθήκης καὶ τῶν καταλοίπων του.⁴ Πιὸ πρόσφατα, ὁ Ἰάκωρος Μαντούβαλος παρουσίασε μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ Φίλιππου Φουρνάρᾳκη τοῦ 1833, ἡ ὁποία ἀναφέρεται στὸ θάνατο τοῦ Κοραῆ, σὲ κληρονομικὰ θέματα, στὴν ἐκτύπωση ὀρισμένων ἔργων του καὶ στὸ ταφικὸ μνημεῖο μὲ τὴν προτομὴ του στὸ Παρίσι, τὸ ὁποῖο ἀνήγειραν οἱ ἔμπιστοί φίλοι του.⁵

Στὸ παρὸν παρασχόλημα θὰ παρουσιασθεῖ τὸ τυπωμένο γαλλικὸ ἀγγελτήριο τῆς κηδείας τοῦ Κοραῆ, τὸ περιεχόμενο τοῦ ὁποίου εἶναι γνωστὸ στὴν Κοραϊκὴ βιβλιογραφία καὶ ἔρευνα. Μὲ τὸ ἀγγελτήριο αὐτό, ποῦ εἶχε ἀποσταλεῖ ταχυδρομικά, εἶχαν ἐνημερωθεῖ καὶ εἶχαν κληθεῖ νὰ συμμετάσχουν στὴν κηδεῖα του οἱ πολλοὶ Γάλλοι φίλοι καὶ ἄλλοι γνωστοί

1. Ἀνδρέας Μάμουκας, *Ἀδαμάντιος Κοραῆς. Βίος καὶ ἔργα* [1881], φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση, Ἀθήνα, ΜΙΕΤ, 1989, σ. νβ'-νθ' καὶ ρμβ'-ρμη'.

2. Σπυρίδων Λάμπρος, «Παρὰ τὸν τάφον τοῦ Κοραῆ», *Νέος Ἑλληνορμηγών* 7 (1910), 435-442.

3. Polychronis K. Enepekides, *Documents notariaux inédits sur Adamantios Coray*, Βερολίνο 1959· Ὁ ἴδιος, *Κοραῆς - Κούμας - Κάλβος*, Ἀθήνα 1967, σ. 17-32.

4. Ἐμμανουὴλ Ν. Φραγκίσκος, «Τὸ χρονικὸ καὶ τὰ παρακόλουθα τοῦ θανάτου τοῦ Ἀδαμ. Κοραῆ (1833)», *Ἐποχές* 16 (1964), 87-100. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ κυκλοφόρησε καὶ ἀργότερα στὸν συλλογικὸ τόμο: *Σταθμοὶ πρὸς τὴν Νέα Ἑλληνικὴ Κοινωνία*, Ἀθήνα 1965, σ. 161-191.

5. Ἰάκωρος Μαντούβαλος, «“Ὁ μέγας Κοραῆς ἀπεβίωσε τὴν 6 Ἀπριλίου”· Ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τοῦ Φίλιππου Φουρνάρᾳκη πρὸς τὸν Θωμὰ Σπανιολάκη (1833)», *Ὁ Ἐραμιστής* 27 (2009), 149-163.

του. Γνωρίζουμε ότι στην εξόδιο ακολουθία ύστερα από δύο ημέρες (8 Απριλίου 1833), που έγινε στη Ρωσική Ὁρθόδοξη ἐκκλησία τῶν Παρισίων, συμμετείχαν καὶ πολλοὶ Ἕλληνες διαμένοντες ἢ σπουδάζοντες ἐκεῖ,⁶ οἱ ὁποῖοι ἐκφώνησαν ἀποχαιρετιστήριους λόγους, ἐνῶ τὸ ἴδιο ἔγινε καὶ κατὰ τὸν ἐνταφιασμό τοῦ νεκροῦ στὸ προαναφερθὲν κοιμητήριον.⁷ Παρόντες ἦταν φυσικὰ καὶ πολλοὶ Γάλλοι καὶ ξένοι φίλοι τοῦ Κοραΐ, ποὺ τὸν συνόδευσαν μέχρι τὴν τελευταία του κατοικία, ὅπως ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ καὶ ὁ Μάμουκας («συμπαρακολουθησάντων καὶ τῶν πολυπληθῶν εὐρωπαϊῶν φίλων τοῦ αἰοιδίμου»).⁸

Τὸ ἐν λόγῳ ἀγγελτήριο κηδείας προέρχεται ἀπὸ τὸ ἀρχεῖο τοῦ γνωστοῦ Γερμανοῦ φιλολόγου καὶ ἐλληνιστῆ Karl Benedikt (ἢ στὰ γαλλικὰ Charles Benoît) Hase (1780-1864), σημαντικὸ μέρος τοῦ ὁποῖου σώζεται σήμερα στὴ Βαϊμάρη (Weimar), πόλιν ὅπου ὁ Hase εἶχε κάνει τίς γυμνασιακὰς σπουδὰς του (1791-1798) καὶ μὲ τὴν ὁποία συνδεόταν ἰδιαίτερα. Οἱ πολλὰς σχέσεις του μὲ τοὺς Ἕλληνες (π.χ. τὸν Στέφανο Δούγκα) ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ ὁ Hase σπούδαζε στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ἰένας (Jena). Τὴν περίοδον ἐκείνην ὁ Hase εἶχε συνδεθεῖ ἰδιαίτερα μὲ τὸν Δρόσο Μανσόλα ἀπὸ τὰ Ἀμπελάκια, ὁ ὁποῖος τοῦ εἶχε μάθει τὰ νέα ἐλληνικὰ καὶ μὲ τὸν ὁποῖο κράτησε ἐπαφὴ καὶ στὴ συνέχεια.⁹ Ὁ Hase εἶχε μεταβεῖ τὸ 1801 στὸ Παρίσι, ὅπου ἐργάσθηκε ἀπὸ τὸ 1805 καὶ μετὰ στὴν τότε Bibliothèque du Roi, στὴν ὁποία ἀνέλαβε τὸ 1832 τὸ Τμήμα Χειρογράφων. Παράλληλα, τὸ 1815 εἶχε διαδεχθεῖ τὸν Jean-Baptiste Gaspard d'Ansse de Villosion (1750-1805) στὴν ἔδραν τῶν Νεοελληνικῶν καὶ τῆς Παλαιογραφίας στὴν École Spéciale des Langues Orientales Vivantes, ἐνῶ τὸ 1824 εἶχε γίνῃ μέλος τῆς Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Ὁ Hase, ποὺ εἶχε ἀποκτήσῃ ἐν τῷ μεταξύ (1820) καὶ τὴ γαλλικὴ ὑπηκοότητα, εἶχε δικτυωθεῖ κατάλληλα στοὺς τότε ἀνώτερους κοινωνικοὺς κύκλους τῶν Παρισίων, ἔκανε σημαντικὴ σταδιοδρομίαν στὴ Γαλλία καὶ εἶχε τιμηθεῖ ποικιλοτρόπως γιὰ τὸ ἔργο του, ἀκόμη καὶ στὸ ἐξωτερικόν.¹⁰ Μεταξὺ ἄλλων, διακρίθηκε ἰδιαίτερα

6. Ἀναφορικὰ μὲ τὴν παρουσία Ἑλλήνων στὸ Παρίσι τὴν ἐποχὴ ἐκείνη γενικὰ, βλ. διάφορα ἄρθρα στὸν τόμο Gilles Grivaud (ἐκδ.), *La diaspora hellénique en France: Actes du séminaire organisé à l'École française d'Athènes (18 octobre - 1er novembre 1995)*, Ἀθήνα 2000, κυρίως σ. 39-65.

7. Βλ. σχετικὰ Φραγκίσκος, «Τὸ χρονικόν», ὁ.π., σ. 94-95 καὶ Στέρ. Φαουλὰκης (εἰσαγ. - ἐπιμ.), Π. Ἀργυρόπουλου, Π. Δελγιάννη, Π. Αἰζαρά, Κ. Πλατῆ, Φ. Πυλαρινοῦ, *Ἐπικήδειοι λόγοι εἰς Ἀδαμάντιον Κοραΐ*, Ἀθήνα 1993.

8. Μάμουκας, *Ἀδαμάντιος Κοραΐς*, ὁ.π., σ. νδ'.

9. Διάφορες σχετικὰς πληροφορίες βρίσκουμε στὸ αὐτοβιογραφικὸ ἔργο τοῦ Hase, *Briefe von der Wanderung und aus Paris*, ἐκδ. D. Heine, Λυψία 1894.

10. Βλ. Alexander Hase, «Weimar, Paris, St. Petersburg: Karl Benedikt

για τὰ φιλελληνικά του αίσθήματα καὶ τὶς σχετικὲς ἐνέργειές του στὸ φιλελληνικὸ κίνημα, τόσο στὴ Γαλλία ὅσο καὶ διεθνῶς.¹¹

Εὐνόητο εἶναι ὅτι κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ὁ Hase εἶχε γνωρισθεῖ καὶ μὲ πολλοὺς Ἑλλήνες τῶν Παρισίων (π.χ. τὸν Παναγιώτη Κοδρικὰ, τὸν Κωνσταντῖνο Νικολόπουλο)¹² καὶ βέβαια καὶ μὲ τὸν Κοραή. Μὲ τὸν τελευταῖο εἶχε πρωτογνωρισθεῖ ὁ Hase ἤδη τὸ 1801, λίγες μέρες ἀφότου εἶχε φθάσει στὸ Παρίσι, ὅταν χρειαζόταν ἐπείγοντως βοήθεια στὸ νέο του περιβάλλον, τὴν ὁποία ὁ Κοραῆς εἶχε προθυμοποιηθεῖ νὰ τοῦ προσφέρει μέσῳ τῶν διαφόρων γνωριμιῶν του στοὺς κύκλους τῶν Γάλλων ἐλληνιστῶν.¹³ Πάντως, οἱ σχέσεις του μὲ τὸν Κοραή στὴ συνέχεια παρέμειναν γενικὰ ψυχρὲς γιὰ διαφόρους λόγους.¹⁴ Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἐν προκειμένῳ ἡ μὴ ὑπαρξὴ ἀλληλογραφίας μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν, ἐκτὸς καὶ ἂν αὐτὴ δὲν ἔχει ἀκόμη ἐντοπισθεῖ. Αὐτὸ πάντως δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἐκτίμηση μεταξὺ τους, γεγονὸς ποὺ φαίνεται ἀπὸ διάφορες ἔμμεσες καὶ ἄμεσες μαρτυρίες, ὅπως λόγου χάρι ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ ἴδιου τοῦ Κοραῆ.¹⁵ Ἐπομένως, δὲν πρέπει νὰ ἐκπλήσσει τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Hase εἶχε προσκληθεῖ νὰ συμμετάσχει στὴν κηδεῖα τοῦ Κοραῆ.

Τὸ ἐν λόγῳ ἀγγελετήριο τῆς κηδεῖας τοῦ Κοραῆ εἶχε ἐκτυπωθεῖ σὲ

Hase (1780-1864) und sein europäisches Umfeld», *Archiv für Kulturgeschichte* 76 (1994), 165-199.

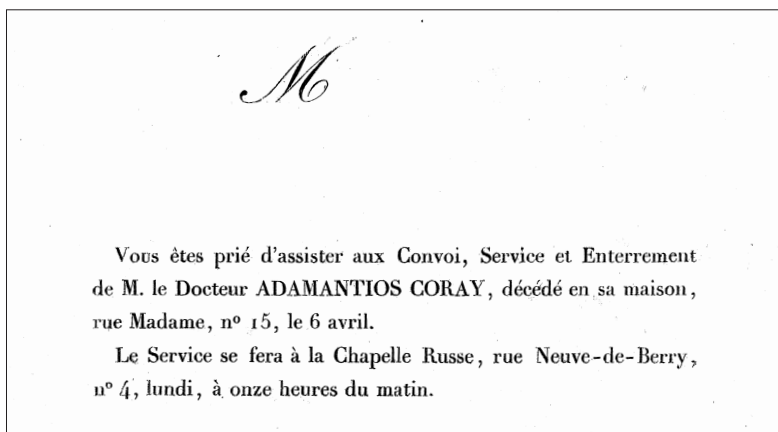
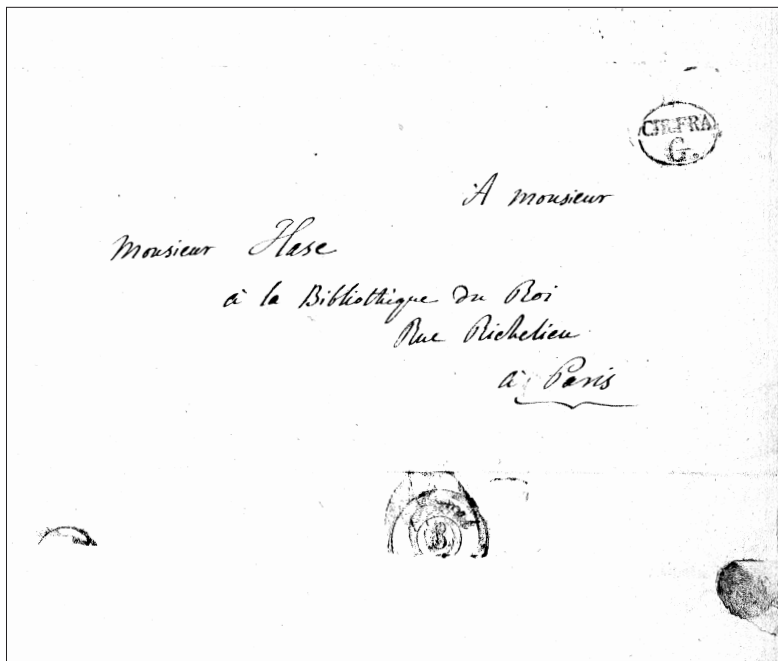
11. Βλ. σχετικὰ Sandrine Maufroy, «Hellénisme, philhellénisme et transferts culturels triangulaires: le cas de Charles Benoît Hase», *Philhellénismes et transferts culturels dans l'Europe du XIXe siècle. Revue germanique internationale* 1-2 (2005), 109-123· Ἡ ἴδια, «Correspondances philhellènes», στὸ ἴδιο, 219-234· Ἡ ἴδια, «Pour une étude du philhellénisme franco-allemand. Une approche de la question à partir des cas de Karl Benedikt Hase et de Friedrich Thiersch», *The Historical Review/La Revue Historique* 6 (2009), 99-127.

12. Βλ. σχετικὰ [Charles Marie Wladimir] Brunet de Presle, «M. Hase, et les savants grecs émigrés à Paris sous le premier empire et sous la restauration», *Revue des cours littéraires de la France et de l'étranger* 2/20 (15 avril 1865), 317-326· Σωκράτης Κουγέας, «Ὁ Hase καὶ οἱ ἐν Παρισίοις Ἑλληνες», *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 8 (1933), 69-70· Ὁ ἴδιος, «Ὁ Hase εἰς τὴν Ἑλλάδα», *Νέα Ἑστία* 14 (1933), 530-533. Βλ. καὶ τὰ προαναφερθέντα πιὸ πρόσφατα ἄρθρα τῆς Maufroy.

13. Hase, *Briefe*, ὁ.π., σ. 54-55.

14. Βλ. σχετικὰ Δημήτριος Καλιτσουνάκης, «Ἀδαμάντιος Κοραῆς καὶ Κάρολος Βενέδικτος Hase», *Πρακτικὰ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 8 (1933), 49-69.

15. Βλ. ἐνδεικτικὰ τὰ ὅσα ἀναφέρει ὁ Κοραῆς γιὰ τὸν Hase σὲ γράμματά του πρὸς τὸν H. K. A. Eichstädt (4.2.1803) στὴν Ἰένα καὶ πρὸς τὸν J. A. G. Weigel (13.8.1806) στὴ Λιψία (Ἀδαμάντιος Κοραῆς, *Ἀλληλογραφία*, ἐπιμ. Κ. Θ. Δημητράς κ.ἄ., τ. Β' (1799-1809), Αθῆνα, ΟΜΕΔ, 1966, σ. 66, 346).

Πανομοιότυπο τοῦ ἀγγελτηρίου τῆς κηδείας τοῦ Κοραῆ,
 ποὺ εἶχε σταλεῖ στὸν Hase
 [Goethe-und-Schiller-Archiv 108/544 (παλαιὸς ταξινομικὸς ἀριθμὸς: 108/11)
 Φωτογραφία: Stiftung Weimarer Klassik und Kunstsammlungen]

κάποιο τυπογραφείο και επομένως είχε τυποποιημένη μορφή (βλ. τὸ πανομοιότυπό του παρακάτω), προφανῶς εἶχε σταλεῖ και σὲ ἄλλους γνωστοὺς τοῦ Κοραΐ. Τὸ ἴδιο ἀγγελτήριο βρίσκεται και στὰ κατάλοιπα τοῦ Κωνσταντίνου Νικολόπουλου στὸ Παρίσι και ἔχει ἤδη δημοσιευθεῖ (ἀλλὰ μεταγραφημένο) ἀπὸ τὸν Π. Κ. Ἐνεπεκίδη.¹⁶ πιθανότατα μάλιστα θὰ διασώζεται και σὲ κατάλοιπα ἄλλων γνωστῶν και φίλων τοῦ Κοραΐ. Στὸν Hase εἶχε σταλεῖ ταχυδρομικὰ στὴ διεύθυνση τῆς ἐργασίας του, δηλαδὴ στὴ Bibliothèque du Roi στὴν ὁδὸ Richelieu, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ χειρόγραφα στοιχεῖα τῆς ἀποστολῆς του (βλ. ἐπίσης τὸ πανομοιότυπο τῆς διεύθυνσης τοῦ παραλήπτη). Συγκεκριμένα, ἡ πρόσκληση ἦταν γιὰ συμμετοχὴ στὴν ἐκφορὰ τῆς σοροῦ τοῦ νεκροῦ, στὴν ἐξόδιο ἀκολουθία και στὸν ἐνταφιασμό του. Ἀναφέρεται ἐπιπλέον ὅτι ὁ Κοραῖς εἶχε ἀποβιώσει στὸ σπίτι του, στὴν ὁδὸ Madame 15 στὶς 6 Ἀπριλίου. Ἐπίσης σημειώνεται ὅτι ἡ ἐξόδιος ἀκολουθία θὰ ἐλάβανε χώρα στὴ μικρὴ Ρωσικὴ Ὁρθόδοξη ἐκκλησία (Chapelle Russe) στὴν ὁδὸ Neuve-de-Berry 4 τὴ Δευτέρα στὶς 11 πρὸ μεσημβρίας. Ἡ ἐκκλησία αὐτὴ ὑπῆρχε ἀπὸ τὸ 1831 —ἡ θέση της ἀντιστοιχεῖ σήμερα στὴ Rue de Berry 12— και ἐξυπηρετοῦσε και ἄλλες κοινότητες Ὁρθοδόξων, οἱ ὅποιοι δὲν εἶχαν σχετικὲς λατρευτικὲς δυνατότητες στὸ Παρίσι τότε, μεταξὺ αὐτῶν και τοὺς Ἑλληνας.¹⁷ Τὰ παραπάνω στοιχεῖα γιὰ τὴν κηδεῖα τοῦ Κοραΐ εἶναι, ἐν πολλοῖς, γνωστὰ και ἀπὸ ἄλλες πηγές. Δὲν γνωρίζουμε βεβαίως ἂν ὁ Hase ὄντως συμμετεῖχε στὴν κηδεῖα τοῦ Κοραΐ, πράγμα ποὺ εἶναι πάντως πολὺ πιθανό. Τέλος, ἄς ἀναφερθεῖ ὅτι ὑπάρχουν ἀκόμη ἀρκετὰ σημεῖα στὶς σχέσεις τῶν δύο ἀνδρῶν, τὰ ὁποῖα χρειάζεται νὰ ἐξετασθοῦν και νὰ διαφωτισθοῦν περαιτέρω.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ν. ΜΑΚΡΙΔΗΣ

16. Polychronis K. Enepekides, «Documents et nouvelles lettres inédites d'Adamantios Coray tirées des bibliothèques et archives européennes», *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft* 5 (1956), 85-126, ἐδῶ σ. 111.

17. Βλ. σχετικὰ Nicolas Ross, *Saint-Alexandre sur-Seine. L'église russe de Paris et ses fidèles des origines à 1917*, Παρίσι 2005, σ. 68-73, 87-91.